

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ДОСВІД 20-Х РОКІВ І СУЧАСНІСТЬ

Загальновідомо, що Україна є поліетнічною державою, населення якої складається з української титульної етнонації та біля 115 національних меншин. Одним із її найбільш строкатих регіонів (щодо етнологічного складу населення) є Південь України, де здавна проживають представники біля 100 національностей.

Попри зазначений факт, саме у цьому регіоні сформувались багатовікові традиції і накопичено величезний досвід мирного співжиття і конструктивної співпраці різних етнологічних спільнот. Особливий науково-теоретичний і практичний інтерес становить розвиток міжетнічних відносин на Півдні України в 20-х – першій половині 30-х років, коли тут було створено загалом непогані для відродження й збереження самобутності та ідентичності не лише української етнонації, а й усіх національних меншин. При цьому – що є особливо важливим – вдалось уникнути загострення міжетнічних конфліктів і запобігти проявам відцентрових тенденцій. Все це вимагає ретельного вивчення історії Південної України і уважного ставлення до набутого тут досвіду збереження етнічної ідентичності національних меншин, частина якого може стати в нагоді для вирішення сучасних етнополітичних проблем.

Як відомо, на початку 20-х років в Україні, і зокрема в її південному регіоні, починається процес етнічного ренесансу, тобто процес відродження і розвитку мов і культур усіх етнологіч-

них спільнот, що сприяло піднесенню їх етнічної самосвідомості і зміцненню етнічної ідентичності.

З метою управління цими процесами в Україні 1922 р. було створено Центральну Комісію у справах національних меншин. За місцем проживання цих меншин і зокрема на Півдні України, було сформовано відповідні окружні та районні комісії. Зазначені комісії мали право «законодавчих ініціатив» та брали участь у вирішенні практично всіх питань соціально-економічного та культурно-мовного життя національних меншин у республіці та в округах¹.

Необхідність і доцільність створення таких комісій була обумовлена багатьма чинниками, головними з яких, на наш погляд, були:

- а) поліетнічний склад населення України;
- б) компактний характер розселення національних меншин;
- в) надзвичайна складність і суперечливість процесу етнічного ренесансу тощо.

Про це, зокрема, переконливо свідчить наведена нижче таблиця складу населення Одеської губернії та всіх її 5 округів.

Як видно з перепису населення 1926 року, переважну масу населення південних округів становили українці – 2315089

Національний склад населення Одеської губернії в 1926 р.

Національність	О к р у г и				
	Зінов'євська	Миколаївська	Одеська	Первомайська	Херсонська
Росіяни	68732	88084	200565	17275	64652
Українці	637586	304023	356286	578170	439024
Білоруси	1991	12798	3114	535	1489
Поляки	1694	2912	11574	678	4474
Болгари	91	5225	19411	7634	95
Німці	2476	30911	71410	1587	16820
Молдавани	23014	14075	16358	14769	451
Греки	36	157	3487		127
Євреї	32777	36696	170451		35509

чол. Серед найбільш численних національних меншин перше місце посідали росіяни – 439308 чол., друге – євреї, 275433 чол., третє – німці, 123204 чол., четверте – молдавани, 68694 чол., п'яте – болгари, 32456 чол., шосте – поляки, 21332 чол., сьоме – білоруси, 19927 чол., восьме – греки, 3807 чол., та ін.

При цьому представники етнонаціональних спільнот розселялись переважно компактно. Так у 1926 р. у Миколаївському окрузі, який вважався своєрідним центром Півдня України, нараховувалось 784 населених пункти. 473 з них населяли виключно українці, 50 – росіяни, 70 – німці, 6 – молдавани, 5 – білоруси, 6 – євреї, 8 – болгари, 2 – поляки. Крім того, нараховувалось 7 російсько-українських населених пунктів, 8 українсько-російських, 3 – українсько-німецьких, 4 німецько-українських, 2 – молдавсько-українських та ін. І лише 54 пункти за складом свого населення були поліетнічними².

Компактний характер розселення етнічних спільнот був притаманним й іншим південним округам Одеської губернії. Саме завдяки цій обставині більшості національних меншин вдалося

зберегти власну культуру, мову, звичаї, традиції, етнічну самосвідомість та ідентичність. Цьому ж сприяло і створення національних районів та національних сільських рад. Так, лише у Миколаївському окрузі було створено німецький національний район та цілу низку сільських національних рад, зокрема 11 німецьких, 3 єврейських, 6 молдавських та 1 болгарська³.

Показово, що тоді на Півдні України практикувалась тримовність: у місцевому діловодстві застосовувались національні мови; директивні матеріали районних органів готувались українською; звіти й інформація для округу подавались російською мовою. Передвиборчі кампанії там проводились трьома мовами; на рівні округу – російською, на рівні району – українською, а в місцях компактного проживання національних меншин – їх рідними мовами.

Одним із важливих напрямків діяльності округних і районних бюро національних меншин була культурно-просвітницька робота. Відзначимо, що викладання усіх предметів у національних школах тоді проводилося рідними мовами. У 1925 р. у Миколаївській окрузі

функціонувало 40 національних шкіл: 27 німецьких, 9 єврейських, 3 польських та 1 болгарська. Діяло також 27 хат-читальень і сільбудів, з них німецьких – 11, єврейських – 10, молдавських – 5, болгарських – 1. Існували і т. зв. «пункти ліквідації неписьменності» (Лікнепи). Серед 21 лікнепу 14 було німецьких, 5 – єврейських та 2 – польських⁴.

Однією з головних перешкод на шляху розвитку національних шкіл була нестача підручників рідною мовою та брак вчителів, які вільно володіли нею. З метою усунення цих недоліків у Харкові розпочалась підготовка вчителів для національних шкіл та друкування відповідних підручників, які видавались німецькою, єврейською, татарською, польською, вірменською, болгарською, грецькою, чеською, грузинською, естонською, молдавською, корейською та мовами інших національних меншин⁵.

В 20-х роках на Півдні України існувало кілька національних театрів та клубів, видавалось чимало журналів і газет мовами національних меншин, що теж сприяло відродженню і збереженню етнічної ідентичності національних меншин⁶.

Певний науковий інтерес викликає і тогочасний досвід ведення судових справ. У Миколаївській окрузі, наприклад, було дві національні судові камери: німецька та єврейська. Справи тут велися слідчими відповідних національностей і, зрозуміло, мовами національних меншин⁷.

Отже, в 20-х – першій половині 30-х років в Україні, і зокрема в її південному регіоні були створені досить сприятливі умови і накопичено чималий досвід по відродженню, збереженню і розвитку етнічної самобутності та етнічної ідентичності усіх етнонаціональних спільнот.

Однак, в другій половині 30-х років за вказівками сталінського тоталітарного режиму процес етнічного ренесансу було

брутально перервано: всі національні райони і сільради було знищено, національні школи, видавництва, театри і клуби зачинено тощо. А невдовзі розпочалась жорстка політика насильницької русифікації, спрямованої на руйнування етнічної самобутності й етнічної ідентичності як української етнонації, так і всіх національних меншин, за виключенням російської (руської). Наслідки тієї антидемократичної політики для всіх етнонаціональних спільнот (за єдиним назначенням виключенням) були трагічними і не потребують коментарів.

Проте досвід 20-х – першої половини 30-х років не канув у небуття, а деякі його аспекти і досі зберігають свою актуальну значимість. Але навіть до них слід ставитись обережно і розважливо, оскільки з тих часів і в Україні і в її південному регіоні відбулось безліч надзвичайно важливих і суттєвих змін. Зокрема, значно змінився етнічний склад населення Півдня України, майже зникли райони і населені пункти компактного проживання певної національної меншини тощо. Тому досвід 20-х – першої половини 30-х років по створенню і діяльності національних районів та національних сільських рад втратив свою актуальність, зокрема для півдня України, але може стати в нагоді для інших регіонів, а також становить певний науковий інтерес з історичної точки зору. Проте тодішній досвід культурно-просвітницької роботи серед національних меншин сьогодні може стати, і значною мірою став, у нагоді. Тим більше, що в умовах незалежної України розпочався і продовжується новий етап етнічного ренесансу.

Сьогодні в Миколаєві успішно функціонує Рада національних товариств, яка координує роботу біля 30- національних товариств. На Миколаївщині плідно працює Товариство азербайджанської культури «Гардашлиг», Товариство вірменської культури імені Месропа Маштоца,

Товариство асирійської культури, Товариство болгарської культури імені Христо Ботева, Товариство греків «Елада», Грузинське товариство «Мамулі», Товариство-земляцтво «Дагестан», Товариство єврейської культури, Асоціація корейців, Товариство молдавської культури, Товариство німців України «Відергебурт», Товариство польської культури, Українське товариство російської культури «Русь», Товариство татарської культури, Товариство узбецької культури «Узбекистан», Товариство чеської культури «Чеські братарі» та ін.⁸ Вони проводять значну роботу по відродженню своїх мов і культур, піднесенню етнічної самосвідомості та відродженню етнічної ідентичності.

З кожним роком розширюється мережа недільних шкіл у місцях компактного проживання національних меншин. Організовані та функціонують недільні школи для німців, євреїв, болгар, поляків, турків-месхетинців, чехів, греків, вірмен, корейців, недільна школа арабської мови. В них не тільки вивчається мова, культура, традиції, звичаї свого народу, а й культурна спадщина українського народу, земля якого стала Батьківщиною для громадян всіх національностей, які мешкають у регіоні. Така позитивна робота серед національних меншин спостерігається у всіх обласних центрах Південного регіону України. Однак, це лише перші кроки у напрямку етнічного відродження національних меншин. Ці кроки можуть виявитись більш ефективними в разі створення державою кращих умов для їх всебічного розвитку та інтеграції в українську політичну націю.

Сьогодні, в умовах розбудови незалежної України, з'являється чудова можливість об'єктивного, неупередженого висвітлення історії України. Враховуючи загальний інтерес суспільства до історії українського народу, досягнення історич-

ної науки у вивченні регіональної історії, історії колонізації території України іншими етносами та складність міжетнічних відносин, вважаємо правомірним та необхідним започаткувати новий науковий напрямок – південнознавство. На нашу думку, це дозволило б реалізувати пропозицію академіка НАН України Кураса І.Ф. та кандидата історичних наук Водотики С.Г. по створенню наукової структури дослідження історії Півдня України та координації зусиль істориків, економістів, політологів, геополітиків, етнологів, соціологів, географів⁹.

З цієї метою було б доцільним розглянути питання про створення Інституту південнознавства при НАН України (можливо, Регіональну академію південнознавства). Такий координаційний орган об'єднав би дослідницьку роботу відділення історико-культурних проблем Півдня України: Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Лабораторії по вивченню регіонального історико-культурного типу Півдня України, Південний осередок Інституту джерелознавства та археографії імені М.Грушевського НАН України, спілки краєзнавців, науковців обласних центрів, музеїв, архівів тощо.

Настав час систематизувати наукові концепції, більш активно вивчити архівні матеріали, висвітлити важливі проблеми історичної географії і етнографії краю, його соціально-економічний і політичний розвиток, історію духовної і матеріальної культури, культури міжнаціонального спілкування, розкрити історію багатомовних контактів різних етносів, які не пройшли безслідно і позначилися на ментальності, побуті й звичаях населення південноукраїнських земель, створити загальну цілісну працю з історії Південного регіону України від найдавніших часів до кінця ХХ ст. Це було б цінною спадщиною нащадкам третього тисячоліття.

¹ Див.: Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. Р-161, оп. 1, спр. 1167, арк. 33, 34.

² Див.: Вся Николаевщина: Справочная книга. 1927р. – Николаев, 1928. – С. 23–27.

³ Див.: ДАМО, ф.Р – 161, оп. 1, спр. 1167, арк. 110.

⁴ Там же. – Арк. 158.

⁵ Там же. – Арк. 35, 42.

⁶ Там же. – Арк. 35, 37, 431.

⁷ Там же. – Арк. 158.

⁸ Див.: Южная правда. – 1998. – 5 декабря.

⁹ Докладно див.: *Курас І.Ф., Водотика С.Г.* Проблеми заселення, національного та культурного розвитку Півдня України: деякі підсумки та завдання вивчення. Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції (21 – 24 травня 1997р.) – Херсон, 1997. – С. 5.